

המשבר ודרכי תיקונו

המחזה המביש של העם המחוללים סביב עגל הזהב הביא, כידוע, לשבירת לוחות ראשונים – אותה מדרגה עליונה של תורה שניתנה לנו במעשה אלוקים ובמכתב אלוקים החרות על הלוחות.

עיון בפסוקים מעלה תהייה, שכן אין אנו יודעים האם היה המעשה הזה תגובה ספונטנית שנבעה מתוך הפתעה וכאב, או מעשה מתוכנן ושקול שנעשה מתוך דעה צלולה.

באפשרות הראשונה תומך תיאור ירידתו של משה מן ההר: "ויהי כאשר קרב אל המחנה וירא את העגל ומחלת ויחר אף משה וישלך מידידיו את הלחת וישבר אתם תחת ההר". משה פועל כתגובה למראה הנחשף לעיניו, המכעיס אותו עד מאוד.

מנגד, מה שנאמר למשה עוד בעומדו לפני ה' על ראש ההר שולל אפשרות של הפתעה, שכן כל מה שראה משה ברדתו מן ההר כבר נודע לו מקודם: "וידבר ה' אל משה לך רד כי שחת עמך אשר העלית מארץ מצרים, סרו מהר מן הדרך אשר צויתם עשו להם עגל מסכה". בהמשך הפסוקים מתוארת עמידתו העיקשת של משה לנוכח חרון האף האלוקי שעלה בישראל, סירובו להצעה להפוך לגוי גדול תמורתם ותביעתו מהקב"ה להמציא להם מחילה וכפרה. מכאן שהחטא וחומרתו היו גלויים לפניו.

גם דברי חז"ל נוטים לכאן ולכאן. הגמרא במסכת שבת מתארת את המעשה לא רק כמעשה שקול, אלא גם כמעשה שהיה מכוון לדעת הקב"ה:

שלושה דברים עשה משה מדעתו והסכים הקב"ה עמו: הוסיף יום אחד מדעתו, ופרש מן האישה ושבר את הלוחות... מאי דריש? אמר: ומה פסח שהוא אחד מתרי"ג מצות, אמרה תורה "וכל בן נכר לא יאכל בו"^א, התורה כולה [כאן], וישראל משומדים – על אחת כמה וכמה! ומנלן דהסכים הקב"ה על ידו? שנאמר: "אשר שִׁבַּרְתָּ", ואמר ריש לקיש: יישר כוחך ששיברת!^ב

דברים דומים אומר גם המדרש:

"אשר שִׁבַּרְתָּ" – על מה שברן? על שפרח הכתב מעליהם, ולפיכך שברן. משל למה הדבר דומה? לדוואר שהיה מהלך ופרוודגיי"א בידו להיכנס במדינה, ועבר בתוך

א. שמות יב מג.
ב. שבת פז, א.

הנהר ונפלו הכתבים לתוך המים ונימוחו האותיות. מה עשה אותו הדוואר? קרען, שנאמר: "וארא והנה חטאתם לה' אלקיכם"^ג, מה ראה – ראה האותיות שפרחו.^ד

בדברים אלו יש כדי להטעים את הסברה העומדת מאחורי המעשה, שבו הסכימה דעת משה לדעתו של הקב"ה: החטא הביא לפריחתן של אותיות הכתב הפלאיות מעל גוף הלוחות, ומכיוון שפרחו האותיות – איזה ערך יש בלוחות?

ואולם, הבנה אחרת עולה מתוך הדברים הבאים:

"ואפן וארד מן ההר וההר בער באש ושני לַחַת הברית על שתי ידי, וארא והנה חטאתם לה' אלקיכם"^ה – ראה שאין לישראל עמידה וחיבר נפשו עמהם ושבר את הלוחות, ואמר לקב"ה: הם חטאו ואני חטאתי, ששברתי את הלוחות. אם מוחל אתה להם, אף לי מחול, שנאמר: "ועתה אם תשא חטאתם" – כן לחטאתי מחול; ואם אין אתה מוחל להם אל תמחול לי, אלא "מחני נא מספרך אשר כתבת".^ו

לפי שלושת המדרשים שהבאנו התחולל דבר מה בנפשו של משה בשל אותה ראייה שראה ברדתו מן ההר, דבר מה שהיה מחודש גם על רקע הבשורה הקשה והמפורטת שכבר התבשר בעומדו נוכח פני ה'. אולם בשונה משני המדרשים הקודמים, במדרש זה מוצגת שבירת הלוחות כחטא – כמעשה שבו נחלקה דעתו של משה מדעתו של הקב"ה, כביכול.

ישוב עמוק המתווך בין הפירושים השונים נמצא בדברי השפת אמת, המחלק בין שתי נקודות מבט: אחת הבאה מתוך סגולתו ומעמדו המיוחד של משה רבנו, ואחרת הבאה מתוך מצבם של העם לאחר החטא.

ונראה ביאור העניין כי בוודאי התורה תלוי בהכנת בני ישראל, שהם מקבלי התורה, וכתוב "חרות על הלָחַת" – חירות מיצר הרע, ממלאך המוות, ממיתה כו'. וקשה: מה פירוש "על הלָחַת"? רק כפי מה שנחקק ונחרת הארת התורה בלבות בני ישראל כך נחקקו האותיות בלוחות גם כן, שעיקר הכתיבה בלב, כמו שכתוב: "כתבם על לוח לבך".^ז ולכן כשחטאו בני ישראל אותיות פורחות כו'.

אמנם משה רבנו ע"ה לא חטא באמת והיה בכוחו להחזיק התורה, כמו שאמר לו הקב"ה "ואעשה אותך לגוי גדול", אך כי מסר נפשו בעבור בני ישראל ולא רצה לפרוד עצמו מהם, ועל־ידי זה שחיבר עצמו עמהם ולא נפרש מהם – שהיה חביב

ג. דברים ט טז.

ד. תנחומא עקב, סימן יא.

ה. דברים ט טז-טז.

ו. שמות רבה מו: א.

ז. משלי ג ג.

אצלו כללות בני ישראל מהלוחות, שהיה יודע רצון הבורא שכנסת ישראל חביבין אליו מהכול – ועל-ידי זה גופא היו האותיות פורחות כנ"ל, ולכן שיבר אותן כנ"ל. ובאמת על-ידי זה שחיבר עצמו לכללות בני ישראל, על-ידי זה תיקן אותם. כי כמו שהיה הוא עמם – באופן זה ההתכללות לא חטאו; כי בשעת החטא לא היה עמם.^ח

השפת-אמת מבחין הבחנה עמוקה: אם "מכתב אלקים" החרות על הלוחות צופן בחובו חירות מיצר הרע ומן המיתה, משמע שעוד קודם להיות האותיות חרותות על האבן – הן חרותות על לבות בני-ישראל. מתוך כך הוא מסביר את עומק דברי מדרש תנחומא: "מה ראה – ראה האותיות שפרחו". החטא גרם לאותיות התורה להימחות מלבות בני-ישראל, ומכיוון שכך – פרחו גם אותיות המכתב האלוקי מעל לוחות האבן שבידי משה.

התבוננות זו בשבירת הלוחות נובעת מתוך הבנת מצבם של ישראל, שלאורו אין עוד כל ערך בלוחות, וכך דעתו של הקב"ה עצמה מצטרפת לדעתו של משה וגוזרת על שבירתם.

אמנם גם צד של חטא היה בשבירת הלוחות, כדברי המדרש רבה, והוא מתבהר כאשר מתבוננים במעשה מצד מדרגתו של משה. הרי משה לא חטא, ומצדו – אם אך היה מסכים להפריד עצמו מקהל החוטאים – ניתן היה להוסיף ולקיים את אותיות המכתב חקוקות בגוף הלוחות, וכך למנוע את שבירתם. לכאורה לא הייתה זו אפשרות תיאורטית בלבד, אלא כך הייתה דעתו של הקב"ה נוטה, כפי שניתן להבין מהצעתו: "ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם, ואעשה אותך לגוי גדול".

אלא שמשו רבנו היה מנהיג אמיתי, רועה נאמן, ולא עלה על דעתו לנטוש את ספינתו הנטרפת בין גלי הים. תחת זאת, התחבר אליהם בדבקות גמורה ומסר נפשו עליהם בתפילה. על פניו קשה להבין כיצד מלאו לבו לעמוד כנגד דעת עליון, אולם בעומק – אומר השפת-אמת – כיוון בזה לעומק רצונו של הקב"ה, "שכנסת ישראל חביבין אליו מהכול"^ט. זהו 'חטאו' של משה, שבאמצעותו רומם את העם וכלל אותם במדרגתו, שהרי כל אותו חטא לא אירע אלא מתוך שנפרד מעליהם.^י

ח. שפת-אמת כיתשא תרל"ז, ד"ה "במדרש".

ט. וכדברי מרן הרב זצ"ל: "אשריהם ישראל שהם דבקים בנשמת האומה, שהיא טוב מוחלט, לשאוב על ידה אור ד' הטוב" (אורות-ישראל ג: ג). ובדברי הרצ"ה זצ"ל: "צדיקי ישראל האמיתיים מוסרים לא רק את הגוף אלא אף את הנשמה בשביל כלל ישראל, זהו ענינם של הרועים האמיתיים וזהו תוקף מסירות נפשם, לגלות את ברית האבות, את הדבקות, את הקשר הנצחי" ('מתוך התורה הגואלת' ח"ג, עמ' פב).

י. ואכן זהו רצון ה' האמיתי, כמובא בגמרא (ברכות לב) שמשוה הבין מדברי הקב"ה "הרף ממני ואשמידם" שהדבר תלוי בו, ונמצא שבעצם הקב"ה רמז למשה שהוא צריך להתפלל.

אם כן, משה – המנהיג בעל "עצבי הברזל", כפי שהתבטא הרצי"ה זצ"ל – מורה לנו בפרשה זו פרק במנהיגות בעת משבר. משה אינו נותר ספון במגדל השן ואינו מטיח האשמות באיש – לא בחוטאים ולא בהנהגה שהותיר אחריו במחנה ישראל. תחת זאת, הוא נוטל על עצמו אחריות מלאה לביורור המצב ומתוך כך יורד אל העם, מתקרב אל ההתרחשויות הקשה, מתחבר אל הנפשות הפועלות ומוסר נפשו על תיקונן^{יא}.

אין לטעות ולראות בתנועה זו משום הנמכת רף התביעה הרוחנית והשפלת התורה אל מקומם הנחות של החוטאים. מדובר בתנועה של "ירידה לצורך עלייה", הפותחת את הדרך להתעלות מן החטא ומאפשרת קשירת קשר מחודש בין נפשות ישראל לבין אותיות התורה הפורחות.

כך ניתן ללמוד גם מהנהגתו של משה רבנו לאחר חלוף המשבר, כשנתבשר שנתקבלה תפילתו: "ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה הרחק מן המחנה וקרא לו אהל מועד, והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד אשר מחוץ למחנה". דווקא לאחר הקירוב הגדול, שהגיע עד מסירות נפש, בא ריחוק מודגש; מכיוון שלאחר הפעולה הראשונית להצלת העם, יש להתחיל בדרך הארוכה של תיקון החטא ורפואת הפגם שאיפשר את התרחשותו.

בניגוד לדעתם של אחדים, הסבורים שבכל עת משבר על הרבנים "להוריד" את התורה אל העם כדי לאפשר לו להתחבר אליה, משה מבין שהצורך האמיתי הוא דווקא בהצבת יעד – מרום ומרוחק – שיחדש את כיסופיהם של בני ישראל להתעלות רוחנית ויאתגר אותם לצאת ממצבם הנחות ולצעוד קדימה.

מהדרכה זו של משה למדה הגמרא הדרכה לכל תלמיד־חכם הרוצה לעלות במעלות התורה:

"ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה" – והלא דברים קל־זחומר: ומה ארון ה', שלא היה מרוחק אלא י"ב מיל, אמרה תורה "והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד"; תלמיד־יחכמים, שהולכים מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה, על אחת כמה וכמה!^{יב}

יא. וראה בסגנון זה בסוף דברי המדרש רבה, שהובא לעיל: "אתה מוצא בשעה שאמר לו הקב"ה 'לך רד כי שחת עמך' היה תופס בלוחות ולא היה מאמין שחטאו ישראל, אמר: אם איני רואה – איני מאמין, שנאמר: 'ויהי כאשר קרב משה אל המחנה', שלא שברן עד שראה בעיניו. אי להם לבני אדם שהם מעידים מה שאינם רואים, אפשר שלא היה משה מאמין בהקב"ה שאמר לו 'כי שחת עמך'?! אלא הודיע משה דרך־ארץ לישראל, אפילו שיהא אדם שומע דבר מן יחידי נאמן, אסור לקבל עדותו לעשות דבר על פיו אם אינו רואה".

יב. ברכות סג, א.

ומבאר מרן הרב קוק זצ"ל:

כדי להעיר את הקדושה הצפונה בנפשות ישראל, אחרי שכיסה עליהם אבק עוון העגל, הייתה התרופה ההרחקה של אוהל מועד מן המחנה, כדי שתצא אל הפועל התשוקה הפנימית לאור ה' הצפונה בלבן של ישראל עלידי השתדלות ההליכה בצימאון. ומזה נראה מה רב הוא כוח הגילוי של התשוקה לדברי תורה, המתגלה בפועל עלידי הנדידה והגלות לשנות בצמא את דבריה. כי התשוקה נובעת מעומק לב המרגיש את נועם התורה, מה שהוא יותר נשגב מכל יקר שיוכל להתכנס בפה ולשון. כי תשוקת הנפש ואהבת הנשמה העורגת לדברי אלוקים חיים, אין להכניסה במושג של ביטוי שפתיים. על כן אין ערוך לגודל מעלת עצם הטורח של ההליכה מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה, המורה על חמדת הנפש הפנימית לאהבת ה' ודבר קודשו.^{יג}

כלומר, יש ודווקא המרחק יוצר תשוקה פנימית, וזו קוראת אותנו להתרחק מן המחשבות הרגילות והמוסכמות ולהתעלות אל הבנה חדשה ועמוקה יותר. בסגנון זה התבטא הגר"א שפירא זצ"ל ביחס לטענה שנשמעה כלפי הנהגתו של רבנו הגאון מוילנא, שכביכול פרש מהחיים ולא הכיר בצער הכלל, ואמר שלעתים דווקא התרחקותו של אדם גדול היא הכלי האמיתי להשפעה העמוקה של נפשו הגדולה על הכלל^{יד}. הריחוק יוצר יחס של הפלאה והערכה שהם למעלה ממה שניתן לבטא בדרך ברורה יותר, ויחס זה עצמו מעורר דבקות נפש ומכוון קשר השפעה שלא ניתן להגיע אליו בדרך של קירוב.

נדמה שאבן הבוחן לשני קצוות ההנהגה המתגלים בפרשתנו היא איזונים זה בזה: משה ידע לרדת אל העם בעת הצורך, ולהתרחק ממנו כאשר הדבר נדרש. ושוב, ברגע שהריחוק פעל את פעולתו והתשוקה לדבר ה' יצאה מן הכוח אל הפועל – שב משה ונטה את אוהלו בתוך מחנה ישראל.

יג. עין־אי"ה שם ט: שלד.
יד. ראה אמרי־שפר, עמ' קלז.